

ДО ПИТАННЯ ПОРЯДКУ ПЕРЕДАЧІ, ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АБО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Бобров Ю., Боброва Ю. Ю.

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України та відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України в нашій державі введено правовий режим воєнного стану. Його зміст, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій за даних умов визначено Законом України «Про правовий режим воєнного стану». В умовах правового режиму воєнного стану на військове командування та органи державної влади покладені додаткові обов'язки, а також вони наділені більш ширшим колом повноважень для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Серед них: забезпечення потреб держави необхідним майном в умовах правового режиму воєнного стану шляхом примусового відчуження такого майна, що перебуває у приватній або комунальній власності; вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави; передача комунального майна у державну власність.

Безумовно, механізм примусового відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності для потреб держави; вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави саме в умовах правового режиму воєнного стану є новим для України, яка з часів своєї незалежності не стикалася із повномасштабною війною, а тому він потребує чіткого розуміння його застосування на практиці, має багато проблемних питань з його реалізації і беззаперечно є актуальним правовим питанням на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно окремі питання правових аспектів охорони та захисту майнових прав у випадку їх передачі, примусового відчуження або вилучення були предметом розгляду ряду науковців таких як І. О. Дзери, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, М. М. Дякович, О. М. Калітенко, В. М. Коссака, О. О. Кота, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Ю. П. Пацурківського, З. В. Ромовської, В. Л. Скрипника, С. О. Сліпченка, О. С. Ткачука, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Хари-

тонова, Р. Б. Шишки, Ю. М. Юркевича, О. С. Яворської, І. Є. Якубівського, Г. Б. Яновицької та багатьох інших, однак, в умовах сьогодення, можемо говорити тільки про концептуальні розуміння досліджуваного питання, а ті виклики, які постали перед нашим суспільством у руслі нових правових відносин в умовах правового режиму воєнного стану потребуються значних нових сучасних досліджень та відповідей на низку правових питань, що і намагатимемося зробити.

Постановка завдання. Автори поставили за мету провести правовий аналіз нормативно існуючого порядку передачі, примусового відчуження або вилучення майна для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану з виокремленням ключових практичних правових проблем його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Правовий механізм примусового відчуження або вилучення майна у юридичних та фізичних осіб для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану визначено Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»¹. Відповідно, примусовим відчуженням майна є позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. Воно може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості, а у разі відсутності такої можливості – відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості. Тоді як вилучення майна – позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. В умовах правового режиму воєнного стану вилучення майна здійснюється без відшкодування його вартості.

¹ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

Аналіз нормативного розуміння понять примусове відчуження та вилучення майна з подальшим його використанням в умовах правового режиму воєнного стану свідчить про законодавчу невизначеність саме правової обґрунтованості потреб держави, які за наявності всіх інших можливих механізмів можуть бути максимально ефективно задоволені за рахунок майна, яке перебуває у власності громадян, юридичних чи фізичних осіб чи у господарському віданні або оперативному управлінні державних підприємств.

Окрім наведеного, нормативного врегулювання потребує оцінка адекватності кількості та якості майна, яке підлягає передачі, примусовому відчуженню або вилученню потребам держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Окремо хочемо відзначити важливість врахування цільового використання переданого, відчуженого або вилученого майна саме з огляду на економічні, технологічні, соціальні та інших його властивості виключно для цілей, пов'язаних із задоволенням воєнних та суспільних потреб, зокрема, потреб оборони держави.

Примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування. У разі проведення примусового відчуження чи вилучення майна поза визначеними районами ведення бойових дій, таке рішення командування погоджується з відповідно з обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною (військовою) адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради.

У силу вимог ст. 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»², військовим командуванням є Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження із вказаними вище органами державної влади.

Згідно норм Закону України «Про оборону України»³, райони ведення бойових дій визначаються наказом Головнокомандувачем Збройних Сил України. Рішення про примусове відчуження або вилучення майна оформлюється у вигляді наказу посадової особи, яка входить до військового командування.

У такому рішенні (наказі), на наш погляд, обов'язковим до зазначення є відомості про вид, характер майна, його обсяг, місцезнаходження, форму власності, відомості про уповноважених осіб на виконання рішення тощо з врученням належним чином засвідченої копії рішення військового командування або витягу з такого рішення, на підставі якого здійснюється передача, примусове відчуження або вилучення майна для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Прийняття такого рішення повинно слугувати обґрунтування необхідності примусового відчуження чи вилучення майна саме для потреб Збройних Сил України та інших складових сил безпеки і оборони держави та використання майна за прямим призначенням – забезпечення заходів оборони країни.

Так, комунальним є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді, а управління цим майном здійснює безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування (ст. 327 ЦК України)⁴. Законодавством встановлено особливий порядок відчуження комунального майна в умовах правового режиму воєнного стану, відповідно до якого таке відчуження може здійснюватися тільки в разі неможливості прийняття рішення про передачу комунального майна у державну власність відповідною місцевою радою і сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради або секретарем, заступником голови відповідної ради чи у разі незатвердження такого рішення відповідною місцевою радою.

З метою задоволення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану військове командування, звертається до відповідної місцевої ради з ініціативою про безоплатну передачу комунального майна у державну власність. Рішення по даному питанню приймається сільськими, селищними, міськими, районними у містах радами – щодо об'єктів права комунальної власності відповідних територіальних громад, а районними, обласними радами – щодо об'єктів права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні районних, обласних рад. У випадку неможливості прийняття місцевою радою рішення про передачу комунального майна у державну власність таке рішення приймається сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті, районної, обласної ради або секретарем, заступником голови відповідної ради з наступним його затвердженням відповідною радою згідно із законом. Порядок прийняття вказаних рішень відповідними місцевими радами, їх посадовими особами

² Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

³ Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

⁴ Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

визначено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁵.

У подальшому, передача комунального майна у державну власність у разі прийняття про це відповідного рішення оформляється актом приймання-передачі, який підписується відповідною посадовою особою ОМС і уповноваженою особою військового командування, та скріплюється печатками місцевої ради і військового командування. У разі, якщо підписання акту приймання-передачі буде здійснюватися не посадовою особою, яка зверталась до відповідної місцевої ради з ініціативою про безоплатну передачу комунального майна у державну власність, – такою особою видається наказ про уповноваження іншої особи на підписання акту приймання-передачі від імені військового командування.

В акті приймання-передачі зазначаються:

1) назва місцевої ради та військового командування або органу, на який покладено здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану;

2) повне найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код юридичної особи, за якою було закріплено майно;

3) відомості про документ, що встановлює право власності на майно (за наявності);

4) опис майна, достатній для його ідентифікації, у тому числі для нерухомого майна – місцезнаходження, для рухомого майна (наземні, водні та повітряні транспортні засоби) – відомості про реєстраційний номер транспортного засобу, марку, модель, номер шасі, рік випуску та інші реєстраційні дані. До акту приймання-передачі додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки⁶. Відповідно, право державної власності на майно виникає з дати підписання акту приймання-передачі.

Відчуження комунального майна, як захід правового режиму воєнного стану, може бути застосовано у разі неможливості прийняття рішення відповідною місцевою радою і посадовою особою ОМС чи у разі незатвердження такого рішення відповідною місцевою радою та здійснюється в порядку, передбаченому для відчуження майна, яке перебуває у приватній власності фізичних та юридичних осіб.

Рішення про примусове відчуження майна з приватної власності фізичних та юридичних осіб для забезпечення потреб держави може прийматись військовим командуванням та оформлюється у вигляді письмового наказу.

⁵ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

⁶ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

У наказі про примусове відчуження майна обов'язково зазначається:

а) у першому пункті:

- прізвище, ім'я, по-батькові, дата народження, реєстрація місця проживання для фізичних осіб або повне найменування та юридична адреса для юридичних осіб, з приватної власності яких буде здійснено відчуження майна;

- реєстраційний номер облікової картки платника податків (РНОКПП) для фізичних осіб або код у єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України для юридичних осіб;

- вид майна, яке планується відчужити (наприклад, будівля, транспортний засіб, паливо тощо) та його місцезнаходження.

б) у пункті другому:

- завдання конкретним посадовим особам щодо здійснення заходів примусового відчуження майна та забезпечення проведення його оцінки, а також інші завдання відповідним посадовим особам, які стосуються прийняття, зберігання, використання, державної реєстрації тощо примусово відчуженого майна із зазначенням термінів виконання цих завдань.

в) у пункті третьому:

- зазначаються відомості про посадову особу, яка уповноважується на підписання акту про примусове відчуження майна від імені військового командування (посада, прізвище, ім'я, по-батькові) у разі, якщо підписання цього акту буде здійснюватися не посадовою особою, яка прийняла рішення про примусове відчуження майна.

Належним чином завіреним витяг із такого наказу рекомендується надавати особі, з приватної власності якої примусово відчужується майно.

Про примусове відчуження або вилучення майна складається акт, бланк якого виготовляється за єдиним зразком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року № 998⁷.

В акті зазначаються:

1) назва військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення;

2) відомості про власника (власників) майна:

- для юридичних осіб – повне найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код;

- для фізичних осіб – прізвище, ім'я, по батькові, постійне місце проживання та ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів, крім осіб, які з релігійних або інших переконань відмо-

⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

вилися від ідентифікаційного номера, про що мають відповідну відмітку у паспорті;

3) відомості про документ, що встановлює право власності на майно (у разі наявності);

4) опис майна, достатній для його ідентифікації. Для нерухомого майна – відомості про місцезнаходження (адреса), для рухомого майна (наземні, водні та повітряні транспортні засоби) – відомості про реєстраційний номер транспортного засобу, марку, модель, номер шасі, рік випуску та інші реєстраційні дані;

5) сума виплачених коштів (у разі попереднього повного відшкодування вартості майна).

Акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна (у районах, де не ведуться бойові дії), або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення (у районі, де ведуться бойові дії), і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів.

У разі відсутності особи, у якої відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акту про примусове відчуження або вилучення майна, такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна. Примірник акту та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якої відчужується або вилучається майно, або її уповноваженому представнику⁸.

До акту додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження. На підставі одного рішення про примусове відчуження майна може складатись декілька актів по фактичному примусовому відчуженню такого майна, яке значить у рішенні. При цьому, право державної власності на майно виникає з дати підписання акту.

Оцінка майна, що підлягає передачі, примусовому відчуженню, проводиться у порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Правові засади здійснення оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності в Україні визначено Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»⁹.

⁸ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

⁹ Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

У силу вимог ч. 2 ст. 8 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» у разі неможливості залучити до оцінки майна суб'єктів оціночної діяльності – суб'єктів господарювання така оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності – органами державної влади або органами місцевого самоврядування за погодженням із власником майна. У разі відмови або відсутності власника майна зазначені органи мають право проводити таку оцінку самостійно¹⁰.

Так, згідно ст. 5 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»:

- суб'єкти господарювання – зареєстровані в установленому законодавством порядку фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які здійснюють господарську діяльність, у складі яких працює хоча б один оцінювач, та які отримали сертифікат суб'єкта оціночної діяльності відповідно до цього Закону;

- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які отримали повноваження на здійснення оціночної діяльності в процесі виконання функцій з управління та розпорядження державним майном та (або) майном, що є у комунальній власності, та у складі яких працюють оцінювачі¹¹.

Оцінка майна, за якою попередньому власнику було відшкодовано вартість примусово відчуженого майна, може бути оскаржена до суду.

Як вже було зазначено вище, вилучення майна це є не що інше як позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника. Тоді як правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення

¹⁰ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

¹¹ Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

некомерційної господарської діяльності (ст. 136, 137 Господарського кодексу України)¹².

У наказі про примусове відчуження майна обов'язково зазначається:

а) у першому пункті:

- вид майна, яке планується вилучити для потреб держави (наприклад, будівля, транспортний засіб, паливо тощо) та його місцезнаходження;

- найменування державного підприємства, державного господарського об'єднання в господарському віданні або оперативному управлінні якого перебуває державне майно та його код у єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України.

б) у пункті другому:

- завдання посадовим особам щодо здійснення заходів вилучення майна, а також інші завдання відповідним посадовим особам, які стосуються прийняття, зберігання, використання, державної реєстрації тощо вилученого майна із зазначенням термінів виконання цих завдань.

в) у пункті третьому:

- відомості про посадову особу, яка уповноважується на підписання акту про вилучення майна від імені військового командування (посада, прізвище, ім'я, по-батькові) у разі, якщо підписання цього акту буде здійснюватися не посадовою особою, яка прийняла рішення про примусове відчуження майна.

Витяг із такого наказу рекомендується надавати представнику державного підприємства, державного господарського об'єднання, в якого було вилучено майно.

Особливістю вилучення майна, на відміну від примусового відчуження є те, що оцінка такого майна не проводиться.

На підставі рішення про вилучення майна складається акт за зразком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»¹³.

Звісно ж, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється для забезпечення потреб держави. У частині прийняття рішень відповідними командирами (начальниками) про примусове відчуження або вилучення майна враховуються реальні потреби військової частини, з'єднання, органу військового управління для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної

безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Потреба у примусовому відчуженні або вилученні майна виникає у зв'язку з недостатнім рівнем укомплектованості військової частини майном, яке передбачено штатами, табелями до штату, відповідними нормами забезпечення військових частин, що може поставити під загрозу якість та своєчасність виконання завдань за призначенням.

Прийняття рішень щодо примусового відчуження або вилучення майна дозволено виключено з метою задоволення потреб військових частин в забезпеченні майном в обсягах та у відповідності до норм, які визначені штатами, табелями до штату, відповідними нормами забезпечення військових частин, за умови відсутності такого майна у доволчих органах.

Допускається примусове відчуження або вилучення тільки тих транспортних засобів, які є штатними у військових частинах. При цьому, обсяги такого примусового відчуження або вилучення не можуть перевищувати кількість таких транспортних засобів, яка передбачена штатом військової частини на відповідний період.

У разі нагальної (вимушеної) необхідності здійснення примусового відчуження або вилучення майна, такі дії проводяться без врахування обмежень щодо кількості майна, рівня забезпеченості військової частини, її фактичних штатних потреб тощо. При цьому, таке примусове відчуження або вилучення майна повинно здійснюватися за рішенням військової посадової рівня не нижче командувача угруповання військ або вищої посадової особи.

Механізм прийняття, розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану визначено Порядком розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»¹⁴.

Право на відшкодування вартості майна в разі його примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану мають юридичні особи комунальної і приватної форми власності та фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану або для відвернення чи ліквідації ситуа-

¹² Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

¹³ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

¹⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

цій, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного стану, і відповідно їх правонаступники та спадкоємці¹⁵.

Заява про виплату наступної повної компенсації за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану приймається, обліковується і розглядається за місцем відчуження майна відповідним територіальним центром комплектування та соціальної підтримки та розглядається ним протягом 10 робочих днів. У разі виникнення потреби в перевірці викладених у заяві фактів та з'ясуванні додаткових обставин заява розглядається протягом одного місяця. При цьому, відмова у прийнятті та розгляді заяви не допускається.

За результатами розгляду заяви відповідний Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки Збройних Сил України оформлює висновок про здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану.

У висновку зазначаються:

- дата його видачі, найменування органу, прізвище та ініціали посадової особи, що його видала;
- дата прийняття і номер акту, на підставі якого здійснено примусове відчуження майна;
- найменування майна, що примусово відчужене;
- розмір компенсації, що підлягає виплаті;
- відомості про заявника;
- інші дані¹⁶.

Відомості про заявника, які повинні бути зазначені у висновку:

- повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та по батькові (для фізичних осіб);
- місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);
- ідентифікаційний код (для юридичних осіб), реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття такого номера та повідомили про це відповідному органу державної податкової служби і мають відмітку в паспорті);
- реквізити банківського рахунка.

Уповноважена посадова особа підписує висновок із зазначенням прізвища та ініціалів і скріплює підпис печаткою. У разі, якщо висновок буде підписуватись не керівником Територіального центру

комплектування та соціальної підтримки – необхідно видати наказ про уповноваження відповідної посадової особи на підписання висновків, які видаються територіальним центром комплектування та соціальної підтримки. Висновок оформляється у трьох примірниках. Перший примірник передається заявникові, другий – територіальному органу Казначейства, третій зберігається за місцем його оформлення. Копія належним чином завіреного висновку направляється до органу, що прийняв рішення про примусове відчуження майна. Висновки обліковуються органом, який їх видав¹⁷.

Орган, що прийняв рішення про примусове відчуження майна, на підставі виданого ним висновку враховує відповідну потребу в коштах у бюджетному запиті на п'ять наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного стану. Виплата повної компенсації здійснюється органами, що прийняли рішення про примусове відчуження майна, у порядку черговості оформлення висновків за рахунок і в межах коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану. Спори, пов'язані з виплатою наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, вирішуються в судовому порядку¹⁸.

Компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного з попереднім повним відшкодуванням його вартості здійснюється військовим командуванням, яке прийняло рішення про таке відчуження, за рахунок коштів державного бюджету до підписання акту протягом п'яти наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного за рахунок коштів державного бюджету.

Оформлення документів для примусового відчуження або вилучення майна, а також оплата витрат з оцінки майна, яке відчужується, здійснюються військовим командуванням, яке прийняло рішення про таке відчуження або вилучення, за рахунок коштів державного бюджету.

Належним чином завірені копії актів про приймання-передачу, примусове відчуження або вилучення майна невідкладно (протягом 2-х днів) направляються до Територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем передачі, відчуження або вилучення такого майна (або до вищого Територіального центру комплектування та соціальної підтримки чи Командування Сухопутних

¹⁵ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

¹⁸ Там само.

військ Збройних Сил України включно, у разі відсутності Територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем відчуження майна), разом із належним чином завірною копією відповідного рішення, на підставі якого воно було здійснено. Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки узагальнюють інформацію про передачу, примусове відчуження або вилучення майна у зоні своєї відповідальності за місяць на підставі отриманих документів та направляють її за підпорядкуванням до Командування Сухопутних військ Збройних Сил України до 5 числа місяця, наступного за звітним. Командування Сухопутних військ Збройних Сил України до 15 числа місяця, наступного за звітним узагальнює отриману інформацію за Збройні Сили України та доповідає її Головнокомандувачу Збройних Сил України.

Право державної власності на передане, примусово відчужене або вилучене майно виникає з моменту підписання акту приймання-передачі чи акту про примусове відчуження або вилучення майна, відповідно. Однак, є окреме індивідуально визначене майно, яке після передачі, примусового відчуження або вилучення потребує проведення додаткових процедур державної реєстрації (перереєстрації) права власності за таким майном, а також постановки на облік у військовій частині, відповідних військових організаційних структурах (довольчих органах) Збройних Сил України (наприклад, нерухоме майно, транспортні засоби тощо). У разі, якщо після скасування правового режиму воєнного стану майно, яке було примусово відчужене, було збережене, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на його поверненні, таке повернення здійснюється в судовому порядку. Підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили. У разі повернення майна особі, у неї поновлюється право власності на це майно. Водночас, ця особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за його використання.

Колишній власник майна, яке було примусово відчужене, може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо. Особи, винні у порушенні законодавства про відшкодування вартості примусово відчуженого майна та про повернення примусово відчуженого майна, що було збережене, несуть відповідальність згідно із законом¹⁹.

Аналіз рішень військового командування щодо примусового відчуження чи вилучення майна для потреб оборони показує, що на практиці мають місце ряд порушень норм законодавства щодо пере-

дачі, примусового відчуження чи вилучення майна для потреб оборони.

Найпоширенішим порушенням при прийнятті рішень про примусове відчуження чи вилучення майна та їх реалізації є:

- прийняття рішення неуповноваженими на це посадовими особами чи органами військового управління;
- прийняття рішення особами, які не належать до військового командування;
- прийняттям рішення без достатньо обгрунтованої потреби або майна, потреби в якому для використання у ході оборони держави немає;
- неналежне оформлення рішення про примусове відчуження чи вилучення майна (замість видання письмового наказу, рішення оформляється листом, зверненням тощо до власника чи користувача (балансоутримувача) майна);
- акти про примусове відчуження чи вилучення майна складаються з порушенням вимог, встановлених постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»²⁰;
- примусове відчуження чи вилучення майна без проведення оцінки його вартості.

Так, у березні 2022 року командиром одного з підрозділів Збройних Сил України прийняте рішення про примусове вилучення для розміщення особового складу підрозділу нерухомого майна – будівель у місті Києві. При цьому, що військова частина, до якої належить цей підрозділ, дислокована у місті Хмельницькому. Природно, що такий наказ був скасований вищим командуванням.

7 березня 2022 року командиром військової частини Національної гвардії України видано наказ «Про вилучення мана» відповідно до якого примусово вилучалось майно – цигарки з фільтром марки «CREDO» в кількості 9500 пачок. Оцінка примусово вилученого майна не проводилась.

11 березня 2022 року начальником однієї з обласних військових адміністрацій виданий наказ «Про примусове відчуження (вилучення) майна в умовах правового режиму воєнного стану», відповідно до пункту 1 якого передбачалось «Здійснити примусове відчуження (вилучення) майна, а саме: усіх наявних транспортних засобів ... ТОВ «Порше Захід». При цьому, проведення оцінки майна доручалось експертам Київського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

Таких прикладів можна навести безліч. Тому, в суспільстві та засобах масової інформації точаться

¹⁹ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

²⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 року № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#n46> (дата звернення: 11.04.2022).

дискусії з приводу необхідності вдосконалення законодавства у цій сфері. Зокрема, пропонується прийняти норму про надання банківських гарантій для забезпечення відшкодування за примусово відчужене або вилучене майно для потреб оборони в умовах правового режиму воєнного стану чи встановити особливий порядок примусового відчуження (вилучення) майна.

Разом з тим, на наше переконання, такі законодавчі ініціативи, у разі їх реалізації, можуть призвести до блокування ефективного виконання завдань військовим командуванням у зв'язку з необхідністю збору та обробки значного зайвого масиву інформації для прийняття відповідних рішень в інтересах оборони держави.

При цьому, безсумнівно, що законодавство у цій сфері потребує вдосконалення та приведення до «цивілізованих» стандартів демократичних держав.

Так, на наше переконання, слід закріпити у законодавстві принципи передачі, примусового відчуження або вилучення майна та його використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Тому, пропонуємо доповнити Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»²¹ наступними нормами:

1. «Передача, примусове відчуження або вилучення майна та його подальше використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану здійснюється з дотриманням наступних принципів:

обґрунтованість – наявність обумовленої правовим режимом воєнного чи надзвичайного стану потреби держави, яка з урахуванням усіх прийнятних альтернатив може бути максимально ефективно задоволена за рахунок майна, яке перебуває у власності громади, юридичних, фізичних осіб чи у господарському віданні або оперативному управлінні державних підприємств, державних господарських об'єднань;

адекватність – відповідність кількісних та якісних характеристик майна яке підлягає передачі,

²¹ Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> (дата звернення: 11.04.2022).

примусовому відчуженню або вилученню, потребам держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану;

цільового використання – передане, відчужене або вилучене майно може бути використане з урахуванням економічних, технологічних, соціальних, екологічних та інших властивостей і виключно для цілей, пов'язаних із задоволенням військових та суспільних потреб в умовах воєнного або надзвичайного стану.»

2. Слід законодавчо закріпити положення про те, що у рішенні військового командування про примусове відчуження або вилучення майна обов'язково зазначаються відомості про вид та характеристики майна, його обсяг (кількість), місцезнаходження, відомості про уповноважених осіб на виконання рішення, форму власності майна, яке підлягає відчуженню чи вилученню, інші необхідні відомості.

На сьогодні також необхідно нормативно встановити порядок обліку матеріалів про передачу, примусове відчуження або вилучення майна та узагальнення такої інформації. Пропонується надати повноваження встановлювати такий порядок Міністерству оборони України.

Висновки

В Україні конституційно закріпленим є положення про тимчасову можливість обмеження ряду конституційних прав і свобод людини і громадянина у зв'язку із введенням в державі правового режиму воєнного стану, на період його дії, чи у воєнний час, у тому числі і щодо володіння, користування і розпорядження власністю в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення таких заходів. З огляду на вказане, актуальності набуває механізм реалізації таких обмежень у формі передачі, примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану для забезпечення потреб оборони держави. І хоча, на сьогодні законодавчо закріплені правові підстави вказаних випадків позбавлення права власності – у ході практичної їх реалізації, виникає ряд питань, які потребують невідкладного вирішення, зокрема врахування обґрунтованості такого позбавлення, адекватності його потребам держави та цільового використання об'єктів позбавлення, правової визначеності законодавства у цій сфері.

Інформація про авторів:

Бобров Юрій,

полковник юстиції, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, начальник Управління правового забезпечення

Генерального штабу Збройних Сил України – начальник юридичної служби Збройних Сил України 6, Повітрофлотський пр., м. Київ, 03168, Україна

Боброва Юлія Юріївна,
докторка юридичних наук,
доцентка кафедри правового забезпечення
Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
81, вул. Михайла Ломоносова, м. Київ, 03680, Україна

Information about the authors:

Bobrov Yuriy,
Candidate of Juridical Sciences, Lieutenant Colonel of Justice, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of Department of Legal Support of General Staff of the Armed of Ukraine
6, Povitroflotsky ave., Kyiv, 03168, Ukraine

Bobrova Yuliia Yuriyivna,
Doctor of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Legal Support
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
81, Mykhailo Lomonosov str., Kyiv, 03680, Ukraine